

PAP KÁROLY KRISZTUSA

Pascal: Nem keresnél, ha már meg nem találtál volna.

Evekig kerestem Pap Károly arcát. Most napok óta könyveim közül néz rám, „Ingalom” című kötetének címlapjáról. A könyvek felett függ a strassburgi dóm egyik angyalának képe. Ez a két arc szinte hívja és magyarázza egymást. Ami az angyal szemében Isten látásának bizonyossága, az ezen az aszkétikusan zárt férfiarcon sejtelem és fájdalmasan élő könyörgés. Mégis, mindkettőn ugyanannak a komor, ótestamentumi tűznek visszfénye: a csipkebokrot emésztő láng lobogása.

Ebben a fényben — mint írásaiban a képek — megéled Pap Károly arca. Mint Leviát festő alakjaiban bűn, szenvedés és jóság, mint „a kékreklis néne mosolyában” festőjének korai halála — ezekben a vonásokban is megjelenik valami lenyűgöző harmónia.

Fiatal korában költőnek indult. Mikes beszélte le a versírásról: „Az Isten megtagadta magától a muzsikát, az igazi örömet. Ezért magának prózában kell megcsinálnia a költeményeit.”

Novellái félig-meddig mégis költemények maradtak — sajátos lebegésben próza és vers között. Írásaiban mindig az ihlet pillanatokká sűrített izzást érezzük; elbeszélései zártágában az élmény ritka, töretlen lendületét. Ahogyan költemények kristályosodhatnak egy-egy, az intuício erejével bíró, „készen támadt” kép, vagy metafora köré, úgy épülnek Pap Károly írásai koncentrikus gyűrűkben szimbólum-rendszerének legbensőbb magjára. Tudatos és öntudatlan utakon egyetlen képet gazdagítottak problémái: — egyetlen képet, melynek megfestésével haláláig küzdött. Egy megejtően csodálatos Krisztus-arc élt lelkében, egy végtelenül szomorú, a szeretet és alázat fényességében ragyogó emberi arc. Ennek az arcnak a hívását követte, a szentek aszkétikus önsanyargatásával, s a próféták megszállott makacosságával. Pap Károly zsidó volt, teljes szívvel és teljes öntudattal vállalta népe sorsát és végétét. Krisztus-képe ragyogásában a zsidóság Krisztus utáni sóvárgása izzik.

Sokan prófétái léleknek nevezték Pap Károlyt. Valóban: problémáinak legbensőbb magja, felelősségtudatának fanatizmusa, lelki koncentrációjának egy életen át tartó feszültsége sokban emlékeztetnek az ótestamentum prófétáinak lobogására. Pap Károly világnézete alapjában morális: a lelki fókusz, amelyben az ő számára a külső világ szórt sugárzása összegyűlik, az erkölcs gyűjtőlencséje. Túlságosan érzékeny, a reális tudatnál jóval mélyebb lelkiismerettel nézte önmaga életét, s a közösséget, mely műveinek forrása volt: a zsidóságot. Az európai zsidóság számára szinte hihetetlen ma már az az odaadás, ahogyan Pap Károly népe közösségének tudatát, sorsát és bűneit vállalta. Ennek a rendkívüli mély odatartozási érzésnek okairól később még szólni fogunk.

A zsidóság sorsában tragikusan egyesül Isten szolgálata és a bűn követése — kiválasztottság és gög, egység és megbontottság. Martin Buber szerint a zsidóság minden más népnél mélyebben az ellentétek népe: „Természete és végzete, hogy ami benne a legmagasabbrendű, hozzá van kötve ahhoz, ami benne a legalacsonyabbrendű, és ami benne ragyogó, ahhoz, ami benne szegénytelen.” A választottság tudata göggé merevül, az Isten szolgálatára egységben meghívott nép urak és szolgák, gazdagok és szegények ellentétévé bomlik; az Isten titkairól elfordult szemek az anyagi világ zavaros rabságába süllyednek. Ez az ellentét, szeretet és bűn fájdalmas kettőssége napjainkban talán senkiben nem élt olyan fájdalmasan, mint Pap Károlyban. A népe iránti szeretet a felismert bűnnel ütközött össze lelkében. Itéző, s feloldozásra váró egyesült;

a maga állította, kiáltó vád önmagában várt felmentésre. Mi adhatta meg az igazolást, s a felmentést egy olyan lélekben, amely a bosszúálló Isten félelmében mött fel? Irgalomért könyörgött, nem kegyelemben hitt — nem hitt talán az irgalomban sem. S ez a lelki polaritás egy harmadik, ősi problémával mélyült, a zsidóság megváltatlanság-tudatával, az egyszer-volt, örökre elmulasztott lehetőség érzésével. Ezekből alakult ki a megoldás, Pap Károly szerint az áldozat, a feláldoztatás útja. S ennek az áldozatnak képe a lelkét betöltő Krisztus-arc: nem a megváltó, hanem a feláldozott, a zsidóság Krisztusban testet öltött szimbóluma.

Mit is jelenthet hát az áldozat fogalma Pap Károly számára? Ebben a befelé forduló, nemzedékek mélységeibe merülő lélekben nem jelentheti pusztán a zsidóság világi szenvedését. A bűn morális igazolása egyedül az a hit lehet, hogy Isten kiválasztott népe valami felsőbb igazság érvényében kényszerült ezt a bűnt magára vállalni: a zsidóság bűnössége isteni elrendelés műve, a legkedvesebb feláldozása. Ennek az eleven bűnösség-tudatnak Pap Károly kivételes morális felelősségtudatán kívül egy másik, a zsidóság egészére jellemzőnek vélt okát is látjuk. Isten igazságosságába vetett hittel valóban nehéz, szinte lehetetlen a zsidó sors igazságtalanságát elfogadni. Az érzékeny és alkalmazkodni kívánó lélek számára elviselhetőbb a bűn szubjektív keserősége, mint a társadalom objektív igazságtalansága. A megaláztatások sora végül is alázatot szül; az évezredekén át ismételt vádak az ártatlant is bűneiről győzik meg. A feláldoztatás útja Pap Károly szimbolikájában nem idegen bűnök megszenvedése, hanem a legnagyobb fájdalom: a bűn vállalása. Az ő Krisztusa nem a megfeszített, hanem a szeretet és könyörület paradoxijában a keresztet megácsoló, megfeszített áldozat.

Földalatti érként húzódik végig minden írásán Krisztus alakjában megfejtethető szimbólum-rendszere. Haláláig egy nagy Krisztus-regény megoldása foglalkoztatta: lényegét Osvát mondja ki egyik legszebb írásában, az „Utolsó találkozás” című megemlékezésben:

„A Krisztus-regény fiam, a bűn kérdése. Mi a bűn az egyesek ellen, a nép ellen, a világ ellen, s önmagunk ellen? Aki ezt meg akarja írni, annak mindent a bűnt magára kell vállalnia. S ha hozzáfog, azzal már magára is vállalta.”

Látni fogjuk, hogy Pap Károly számára a megírás módja, az alkotás műhelytitka valóban ez, a magára vállalás, az átélés útja volt. Az a néhány sor, amit most ugyanebből az írásból idézünk, a Krisztus-terv eszmei tartalmát mondja el:

„Volt azonban feleségemtől egy kis medáliám, egy aranyfeszület. Egész különös Krisztus volt ezen. Afrikai zsidó orcával nézett, s nem az égre, hanem a föld felé, ahol tanítványainak orcái látszottak, ők is mind afrikai zsidó orcával, forró, mély afrikai álomba merülve. Mint akik álmodják azt a rémséget: mesterük halálát. De legszokatlanabb volt a felírás. Zsidó betűk ültek a tetején: nem álmodtok ti! Még ezt is megteszem, hogy ti is a nehezebbet válasszátok, s ne a könnyebbet, a világ mindensége helyett a maroknyit, minden dicsősége helyett minden szegényt.”

Ha a terv, amit még legutolsó levelében is emlegetett, nem is valósulhatott meg, a figyelmes olvasó töredékes életművében is megsejtheti az egész körvonalait. Egyetlen ciklusa kivételével nehéz egy-egy művét kiragadni; írásai néhány alap-témájának variánsai. Mint a kristályok: kisebb egységekben, de mindig egész mondanivalóját tükrözik. Bemutatásához mégis válasszuk ki három legnagyobb művét. Hogy egészen sajátos írói attitűd-jét megértsük, „A nyolcadik stáció” vizsgáljuk meg figyelmebben; hogy Krisztus-szimbolikájának népe sorsát idéző mélységeit, „Megszabadítottál a haláltól” című novella fűzérét, s hogy izgalmasan egyéni stílusát, az „Azarel”-t, gyermekségének regényét.

A „Nyolcadik stáció” Pap Károly egyetlen „valódi” regénye. Igazában novellista volt: másik két nagyobb lélegzetű írása novellák, illetve képek összefüggő füzére. A „Nyolcadik stáció” története megbonthatatlan, felépítése egy téma fejlődését követi. Egy festő, és egy kép története — az alkotás néhány hete, amely belső, lelki folyamatával, és külső, misztikus hatalommá nőtt jelentőségével megváltoztatja alkotója sorsát. Leviátot, a festőt az emberarcok vágya, az emberek szeretete hajtja az erdőből a faluba: az emberi gonoszság és emberi szeretet világába. A feladat, a próba, amelyik itt várja: Krisztus szenvedésének, a Kálváriának megfestése. Hogyan is lehet megérteni, milyen erő képes ábrázolni ezt az emberfeletti szenvedést? Leviát számára az alkotás a lelkiismeret gyötrődése: „S talán nem is szenvedtem ahhoz eleget, hogy megfeshessem azt a Krisztust, akire maguk rámondanák: ez az igazi.” Az egyetlen lehetőség, a festés első kísérlete: a Krisztus-kép befogadása, Krisztus szenvedésének átélése, a lélek, a Veronika-kendő teljes kitására. Leviát magába fogadja és átéli Krisztust a születés zümmögő, virágokat fakasztó örömétől a Golgota útjának fájdalmáig. S ebben az átélésben nem csak Krisztus arca, hanem Krisztus világa is újratereprendődik. A falu megmozdul, új ritmusban éléd szeretet és gonoszság, szenvedélyek hullámzanak és áradnak, és az egyre mélyebben árnyékol, egyre jobban eltorzult emberi alakok közt alázata és szenvedése idegenségében áll Leviát; és Leviáttal szemben képe, amely az ő számára is idegen életre ébredt. A „Nyolcadik stáció” megelevenedett alakjai az alkotás misztikumát jelentik: a művet, mely önálló, önmagában feltámadó; a lélek, fehér kendőjét, amelyre hatalmasabb erők vésik vonásaik ragyogását.

A „Nyolcadik stáció” „modern” regénynek indul: mai, reálisnak kívánczozó környezetrajzzal, s tulajdonképpen mai, Pap Károly számára nagyönis „aktuális” problematikával. De ennek a mai, kifelé forduló tendenciának, amit Pap Károly életében talán biztatásnak, új utak keresésének lehetett tartani, ma már inkább hibáit, hiányosságait látjuk. Kétségtelenül ez is nagy alkotás: mindenképpen új felfedezést, új kiadást érdemelne; véleményünk szerint mégis ez a leginkább disszonáns, legkevésbé erős Pap Károly hosszabb lélegzetű művei között. A Mikáél-novellákat az időtlenség biblikus világában, az Azarelt a gyermekkor emlékkidőjében hitelesnek érezzük; mindkettőben az álom lehetni füstje lebeg, s ez elmélyíti, érdekesen fanyar ízűvé teszi stílusukat. Ezekben a szubjektív, belső tajakon rendkívül vonzó ez az objektív valóságot idéző realizmus. A mai magyar falu különben igen szépen ábrázolt világában azonban sokszor disszonánsnak tűnik misztika és naiv realizmus ilyen összefonódása. A regényszerűvé komponált befejezésben, a főbíró kissé eltűzött alakjában meg-megbicsaklik Pap Károly máskor oly biztos hangja. (Különösen a két téma váltásainál; ott, ahol a külső és belső világ határain „történni kell” valaminek.) Így sajnos éppen ebben a külső világra koncentrált társadalom-rajzban a leghalványabb Pap Károly társadalom-kritikája.

A társadalomrajz nem is lehet éles, hiszen a valódi probléma nem művész és társadalom, — hanem művész és alkotásának viszonya. Nem lehet reálisan ábrázolni a társadalmi világot akkor, ha ez a történetben nem reális környezetként, hanem szimbólumként szerepel. A „Nyolcadik stáció” „belül” történik: a művész, s azon túl az ember emberfeletti lehetőségeinek határait próbálgatja. Leviát önmagában akarja feltámasztani a Krisztus arcot; a legnagyobb emberi érzést, a megbocsájtást, a szeretetet hívja segítségül. Egyetlen ellensége van a faluban: a főbíró, aki gonoszsgából, emberi kicsinységből, hiúságból gyűlöli őt. — „Most azonban ebben a művében csak akkor lehet méltó tárgyához, ha a főbíróval oldja meg Krisztus alakját, vagyis ha a főbíróban megkeresi, meg tudja találni Krisztust. Mert ez az a művészetben, amit Krisztus kívánt, mikor mondotta: hogy aki téged megüt jobbról, annak add oda magad balról is. Vagyis: abból alkossad meg a legtisztább, legjobb embert, aki

legmesszibbre taszított téged magától. Ha őt meg tudod annyira tisztítani, hogy krisztusivá lesz, akkor műved méltó lesz a Kálváriához, az én szenvedéseimhez; áldozatomhoz, méltó az asszonyok hitéhez, és ehhez a földhöz is, Ágasházához.” Ezt a terhet azonban már nem bírja el Leviát — a megtisztult Krisztust nem találja meg, s nincs, aki az ő áldozatát elfogadná. Hiába keresi a megbocsájtás arcát — lelke öntudatlan mélységeiben így ő sem tud megbocsájtani. Hiába akarja sajátmagát megfesteni a Rézségesség, a Bujaság, az Erőszak, a Tagadás Krisztust megfeszítő zsoldos-alakjaiban; a falu hatalmasságai a képen önmagukra ismernek. „Úgy gondolom — mondotta aztán —, ha jobb volna Krisztusom, akkor láttára a főbíróban talán elhallgatott volna a gonosz képzelődés. Így azonban Krisztusom miatt én magam vagyok a hibás az ő képzelődésében. Hogy a bántalmat másért és máshonnan kaptam, mint amiért megérdemeltem, ezzel nem szabad törődnom... Ő csupán egy képzelődő, aki nem tudja, mit csinál. A „Tagadás” figurájával vádolt, de én tudom, hogy valójában Krisztusomban van a hiba.”

A „Nyolcadik stáció” tragikumai a művészet tehetetlensége. Leviát szenvedése nem elég ahhoz, hogy az elképzelt Krisztus-arc valósággá váljék: Leviát Krisztusa fikció marad, pusztán vágy — nem a Megváltó: „egy Fogolykrisztust festett — no jó, ha már elfogtatok, ezt még felviszem a csúcsig, aztán elvégeztetett.” Ez a Krisztus-arc csak a zsidó reménytelenség arca. A zsidó sors szimbólummá, megoldássá tisztult képe, az elfogadott áldozat tüze Mikáel alakjában lobban fel — Pap Károly kimagasló jelentőségű alkotásában.

A Krisztus-kép fényét részben az átélésnek ez a mélysége, a vágnak ez az intenzitása adja — az alkotásnak ez az egzisztenciálisan eleven módja, mely a „Nyolcadik stáció” tartalmát jelenti. Mikáel Krisztus-arcának gazdagsága másrészt a gyermekkor élmény-világa. Látni fogjuk majd, hogy Mikáel alakjában a szeretet, a hit, a gyermeki naivitás emelkednek a Krisztusi tisztasáig — Mikáel hite a gyermek feltétlen odaadása. Szimbolumát az Azarel Gyurka gyermeksege kelti élő alakká; a krisztusi áldozat időtelen áttetsző képei mögé a gyermekkor biblikus élményeinek megelevenítő víziói rajzolják a reális hátteret. Mikáel eleven alakja a gyermekkor élményvilágában született — éppen úgy, ahogyan a biblikus múlt ősképei Pap Károly számára gyermekkorának elfelejtett emlékeibe merülnek. Bizonyos, hogy Pap Károly számára gyermekkor, s a zsidóság ősmúltja valami mély, tudatalatti folyamatban összekapcsolódott: feltűnő, hogy mennyire azonos vonásokkal s azonos stílus-jegyekkel rajzolja önmagának és népének gyermekkorát.

Pap Károly olyan zsidó életformában nőtt fel, amely ma már szinte elképzelhetetlen számunkra. Apja soproni neológ főrabbi, városának igen nagyrabecsült, köztiszteletben álló személyisége. Művelt és gondolkodó férfi, kiváló szónok. Irodalmi tanulmányokkal is foglalkozik; a Tudományos Akadémia levelező tagjává választják. A kor az emancipáció első néhány évtizede — az a rövidke idő a magyarországi zsidóság történetében, amikor ez az emancipáció valóságnak is látszik. A gyermek Pap Károly polgári és intellektuális környezetben nő fel: bizonyosfokú gögben és elkényeztetettségben: a zsidó sorsot, a megaláztatások és üldözések világát hírből sem ismeri. Ami zsidó olvasói számára is olyan különösen varázslatosá teszi gyermekkoráról szóló írásait, az abból a nagyon is ritka pszichológiai tényből fakad, hogy Pap Károly gyermekkorában nem ismerte a zsidó félelmet.

„— Mutasd meg, hogy ki bántott téged, vagy anyát! Mutasd meg! — S odaugráltam diadalmasan az ablakhoz.

Néztem jobbra-balra, forgattam fürtös fejemet, mindenütt csak békét láttam. Szemben a Schlesinger csendesen rendezgette kirakatját, Spitzernek, a péknek műhelye előtt vidáman hancúroztak a kis pékinasok, az emeletről pedig lehallatszott Pollak kántor hangja, amint trilláit gyakorolta a közelgő ünne-

pekre. Nem, nem bántották itt a zsidókat seholsem. Atyám nem is kelt fel a helyéről. Csak azt mondta:

— Másképpen van ez fiam, mint ahogy te azt innét, az ablakból látod...”

S ebben a polgári-zsidó környezetben, ebben a biztonságtudatban, amely a külső társadalom realitását elhanyagolja, amely nem figyel a falain kívül történetekre, a gyermek egy őszösvetségi képre emlékeztető vallásosság élményét őrzi. Az óhitű nagypapa fiának legalább egyetlen gyermekét az ősi vallásosság szellemében akarja felnevelni: az alig eszmélő kisgyermek a templomudvar sátrában, a nap forgását betöltő rituális ceremóniák ritmusában, tűz és víz misztikus fényei között csodálkozik a világra. A nagypapa, különböző formákban, állandó alakja lesz írásainak. Három éves, amikor visszakerül a szülői házba. Itt újabb győtrelem kezdődik: Az önző gyermek szenvedései, aki nem tudja elviselni, hogy nem egyetlen gyermeke, egyetlen kedvence szüleinek. Az „Azarel” méltatói általában a gyermeki környezet társadalmi képmutatását, hitetlenségnek tűnő vallási formalizmusát, polgári világának hazugságait szokták kiemelni. Valóban: a gyermeki élelátás és igazságosság általában rendkívül mély, és meg nem alkuvó. Az Azarelben azonban én a késői lelkiismeret hangját is épp így érzem: a minden szeretetet magának követelő, legkisebb gyermek képe a zsidóság gögös kiválasztottság-tudatában tér vissza. A gyermekkor determinálónan zsidó levegője fűtötte Pap Károly közösségi tudatát — gyermek-kori önzése, dölyfössége az egyik forrása büntudatának. A gyermekkor érzelmi intenzitását, a gyermeki átélés mélységeit transzponálja népe gyermekkorára.

Erre utal stílusa is: ez a gyermeki képekkel gazdag, naivan realiztikus stílus. Mennyire habozás nélkül veszi valóságnak a látottat, ítéleteit mennyire pillanatnyi szubjektivitása determinálja. Realitását konok indulatok füstje homályosítja el, alakjait ez a szubjektivitás néha groteszk konturokkal nyújtja el. Erős és forró stílusa éppen egyszerűsége, talán kissé túlhajtott naivitása miatt a csodálkozás után mosolygásra készíthet.

Azarel Gyurka élményeit és álmait a „Megszabadítottól a haláltól” hősében, Mikáelban látjuk feltámadni.

A „Megszabadítottól a haláltól” olvasásakor első élményünk a mű zártságának, tökéletességének, az írás hihetetlen biztonságának élménye. Nem értékitéletet akarunk ezzel mondani, nem idegen művek mércéjével mérjük: a történet belső törvényei szerint, mondanivalójának zártságában kelti a tökéletesség illúzióját. Nem feltétlenül értjük Pap Károly parabolájának értelmét; vitatkozhatunk műve tanulságáról — művéről azonban azt érezzük, hogy ezt máskezben nem lehetett volna megírni. Sajat, önmagában élő törvényei vannak; nem tudatosak, akárcsak az angyaldiktálta látomások. Az alkotó lélek egy problémára koncentrálódott, s az egyetlen probléma megtöltötte valamennyi ösztön-és tudattartalmát. Ebben a műben érvényesek leginkább azok a megjegyzések, amelyeket Pap Károly írásainak költemény-szerűségéről mondtunk: az évek óta elérelődő problematika egy mű hihetetlenül rövid megírásában, az ihlet időtlen élményében aktiválódik. Barátja, Molnár György szerint valóban így, egy lélegzetnyi lobbanásban, egyszerre írta a Mikáél-novellákat. Hangsúlyozni akarom még egyszer, hogy a transzcendens ihletés, amely ezt a „kívvülről kapott” tökéletesség-fényt reavetíti, a lélek belső égboltjáról is sugározhat. Ha visszagondolunk a „Nyolcadik stáció”-ra, láthatjuk, hogy Pap Károly Krisztusa valóban csak a lélek belső világában él, szubjektív Krisztus, a magányosság és szenvedés Krisztusa.

A „Megszabadítottól a haláltól” ciklusát igen előkelő hely illeti meg irodalmunkban; ezen a kiemelkedő helyen azonban mindig is magányosan, idegenül fog állani. Témája, hangszíne, írójának egyénisége idegen — idegen és végtelenül magányos. A Pap Károlyhoz hasonló lelkek mindig magányosak — ta-

lán kevésbé tudatosan, de mindenki másnál elszigeteltebben. Ezek a lelkek nem is kísérlék meg a világhoz való alkalmazkodást, s nem az alkalmazkodás zátonyán szenvednek hajótörést — ők, amerre lépnek, maguk köré teremtik kivetített, realitásnak vélt világukat. S ezt a képzelt realitást légüres sivatagok választják el a szociális, élő valóságtól.

Harmadszor kell visszatérnünk Pap Károly műveinek költemény-szerűségéhez. A Mikáél novellák realitása valami tökéletesen szubjektív, belső realitás, különösségét, varázsát ennek az álombeli tájéknak tökéletes biztonsága adja. Ha ennek a műnek mélyebb lélektanát figyeljük, hihetetlen élményével alkotó és művének kettőssége árad felénk. Ahogyan a próféták számára az isteni hang életeket irányító sors, úgy Pap Károly számára Mikáél nem a képzelet regénye: lehet, hogy a képzelet világában él, de objektív valóság. Mikáél nem kitalált, hanem megélt alak. Pap Károly a Dunántúl dombjai között a keturimi katlanok fáit hallgatta. A Mikáél-novellák biblikus multideje a lélek örökös egyidejűsége. Ez a biblikus utalásoktól súlyos stílus archaikus úgy, ahogyan egy, a mult egyetlen pillanatára koncentrált lélek magáévá tette, s valósággá támasztotta fel a történelemnek egy örökké érvényes idejét. A tájkép oly eleven, amennyire egyes kábítószerek hatására a látott világ vízióvá színesedik. A „Megszabadítottál a haláltól” műfaji csodáját, szokásos mértékeink közül minduntalan kiszökő dimenzióit ez a kettősség adja: ennek a képzeletbeli világnak irreális lebegése, s az objektív realitás-tudat, ahogyan ez a végtelenül gyengéd rajzú és törekeny irrealitás alkotójában tükröződött.

A képek talán valami tudat alatti mélységből fakadtak, s a tudat elfogadta és megcsodálta ezeket. Hipotézisünket a Mikáél alkotásáról a művek örök áru-lója, a stílus igazolja. Mindenki, aki foglalkozott a Mikáél-novellákkal, megfigyelte ezt a varázslatos egységet, ahogyan reális és transzcendentális elemei összefonódnak. Akárcsak a gyermekek világában: a részletek földöntúli nagyságúvá nőhetnek, s az emberfeletti hatalmak a valóság aprócska dolgaiból beszélnek hozzánk. Mikáél szimbólum-rendszere összehasonlíthatatlanul gazdagabb tudatos programjánál. S ez a szimbólum-rendszer mélyebb és ősbib az alkotás lelki processzusában az írás tudatos folyamatainál.

Ezek a megjegyzések ugyanúgy, ahogyan a novellák költőiségére, „szépségére”: a bennük élő probléma elvi megoldására is vonatkoznak. A zsidóság és Krisztus kérdésének megoldása itt elsősorban ösztönösen művészi, intuitív megoldás. Azt, amit az 1932-ben megjelent „Megszabadítottál a haláltól” végső akkordjai jeleznek, Pap Károly 1937-ben „Zsidó sebek és bűnök” című teoretikus művében a tanulmány hangján majd megfogalmazza. S ez a kimonótt teória, gyötrelmek árán megszületett elv kevesebbet mond, mint a Mikáél-novelláknak akár egyetlen motívuma. A zsidóság problémája, a Krisztus-élmény haláláig megoldatlanul foglalkoztatta Pap Károlyt — a Mikáélban élő Jézus-szimbólum azonban töretlen. Milyen tengerek mélyéről bukkann fel ez a fiatal és törekeny gyengéd arc, kész vonásai a lélek milyen mélységből fakadnak? Úgy látszik, hogy Pap Károly nem elgondolta, leírta — átélte, végigszenvetde, megismerte Mikáélt. Saját lelkével és saját hitével keltette életre; biblikus környezetében Pap Károly gyermekkori álmai színesednek, szeretetében gyermekkori vágyai támadnak új életre. A gyermekkori bűnök egy életlen át szorító feszültségéből Pap Károly számára Mikáél a megváltás útja. „Mikáél az ács” sorsa és Pap Károly pusztulása párhuzamában Keresztury Dezső a „próféták jövőbenező életlátását” csodálja. Mikáél valóban Pap Károly sorsának megoldása. „A Krisztus-regény, fiam, a bűn kérdése” — mondja Osvát. Mikáél regénye is a bűn kérdése: az ártatlanság bűnéé, a szeretetből vállalt bűné, Krisztus áldozatáé. A „Megszabadítottál a haláltól” nem a tervezett Krisztus-regény; Pap Károly Mikáélban nem akarja közvetlenül Krisztust ábrázolni. Honnét fakad akkor az evangéliumi történethez símuló párhuzam?

Honnét kettőjük sorsának különös egyezése, a legfőként: mi indokolja az elbeszélés hangjának naív, végtelenül tiszta áhítatát? Pap Károly Mikáélnak vágyódik Krisztus után — ennek a vágynak szimbóluma Mikáél alakja. — Isten láthatatlan — a strassburgi angyal azonban látja Őt. Szemében, arca fenségében ez a látás tükröződik, ez adja elmondhatatlan szépségét. A Pap Károly lelkében élt, látott Krisztus-arcot ki ismerhetné — különösen ma már, halála után ki mondhatja, hogy felismeri, megtalálja azt — ennek a látásnak sugárzása, a Krisztus-arcnak visszfénye azonban felragyog előttünk, Mikáél, a galileai ács alakjában.

Története a krisztusi út tiszta patakja körül kanyarog — hol elhagyva, hol megelőzve azt. Egy-egy helyen az evangéliumi történet legmélyebb jelentésére világít, másutt meg valami meghatóan naív, tiszta áhítattal profanizálja azt. Az ő Krisztusa a megváltásnak nem aktív hőse, hanem eszköze csupán; Mikáél sorsa egy fenségesen mély és drámai parabolában közelíti meg a Krisztusi áldozat emberfeletti színjátékát, csakhogy éppen ez az emberfeletti színhely tolódik át az emberi — talán még inkább az ember-alatti, a gyermeki világ tájaira. A krisztusi áldozat alapvető principiuma: az önként, tudatosan vállalt szenvedés hiányzik Mikáélból. Nem cselekszik: az ő sorsa csak történik. Mikáél nem beszél, csak a hangot figyeli, nem akarja megszüntetni a szenvedést, a megaláztatást — végtelenül tiszta alázattal, a szájalom és a szeretet erejével veszi magára a világ szenvedéseit. Nincs benne semmi isteni, semmi emberfeletti — inkább még innen van az emberen, a gyermekkor naivitásában, csodálkozó együgyűségében. „— Ah, csak egy együgyű szemű, kissé későn serdült, csodálkozó paraszti arc ez.” Mégis — ha lelke emberi, gyermeki is, sorsa emberfeletti feladatra van kiszemelve — s talán éppen gyermeki tisztasága, alázata miatt. Itt, Mikáél sorsában emelkedik a történet krisztusi magassága — s Mikáél személyében, lelki történéseinek rajzában tükrözi a sajátos, ég és föld közti lebegést, Pap Károly vágyainak villanásait.

Mert ha Mikáél áldozatvállalása végtelenül messzire is esik az isteni áldozat akaratlagosságától, valami naív, kissé talán groteszk módon ez is „válalt” szenvedés — s ha az isteni, teljes tudattal vállalt szenvedéssel szemben ez csak öntudatlan bizalommal elfogadott — mégis önkéntes ez, a gyermek subjektív, halálosan komoly felelősségérzetével.

Isteni és gyermeki motívumoknak ez a keveredése (konkrétan ótestamentumi reminiscenciáknak és Pap Károly egyéni, gyermekkori élményeinek összeolvadása) teszi oly megindítóan líraivá Mikáél alakját. Ez a kettős gyökér legtisztábban talán a történet forrásainál, a születés legendájában követhető. Kettős születés történetével indul a könyv: jellegzetes, megrázó erejű ótestamentumi képpel, s ennek mintegy ellenpárjaként a természetfeletti csoda gyermekien groteszkké torzított szelíd villogásával. Kétségtelen, hogy Pap Károlyt itt Lukács evangéliumának összefonódó kettős születési eseménye, Keresztelő Szent János története vezette. A „Megszabadítottál a haláltól!” talán itt közelíti meg legmélyebben a bibliai elbeszélést; nemcsak történeti tényeiben, hanem szemléiben is. Az első történet, Ruth meddőségének és csodálatos szülésének története mesteri stilusérzékkel megrajzolt képe a bibliai meddőségnek, s nemcsak a meddő asszony, de maga a meddőség kétségbeesett csodavárásának. Megkapó egységben keverednek bibliai képek az újabbkori zsidóság életének jellegzetes vonásaival. Ruth kétségbeesett vágya, örületbehajló terhesége, fanatikus Messiásvárása, és az „álomban-nemzett” gyermek — Mikáél — szelidsége és természetes tisztasága Pap Károly számára ugyanazon jelenség két arca. Ahol a bibliai kettős születéstől eltér, s ahol mégis, legmélyebb értelmében megközelíti azt, az Pap Károly művében Jochanan születésének jelképe. Ebben az ótestamentumi „világ-végében”, pusztulás és rettenet között „Messiás” születik. Mint Mikáél életének, a regénynek sincs egyértelműen tudatos fel-

építése; itt is, mint későbbben többször még, Pap Károly kettővel fejezi ki az egyet: az ótestamentumi világ rombadőltével, s az új, szelídebb, Istennel valóságosan egységben élőnek születésével. Állíthatjuk, hogy mindkét születés itt a Messiást hirdeti — vagy ahogyan Jochanan, éppúgy Mikáél is hirnöke csak a Megnevezhetetlenek.

Az első történet bibliai hangvételével szemben a második, Mikáél gyermek-sége ezernyi szállal nyúlik Pap Károly saját gyermekkorának világába. Ahel nagyapa alakjában minduntalan Jeremia nagyapó tűnik elénk, aki önmaga helyett engesztelésül unokáját akarja Jahvének felnevelni. Ahel nagyapa kedves unokái sorra meghalnak: elviszi őket a sár, a gond, a nyomorúság; ahogyan Jeremia nagyapótól is sorra ragadja el gyermekeit a szegénység. Ahel, aki úgy érzi, hogy szeretett unokái életerejét viszik sírjukba, megtiltja fiának, hogy újabb gyermeket nemzen. Ekkor, csodálatos, természetfeletti módon születik Mikáél: „— Bocsáss meg nekünk, nagytiszteségű atyánk, Ahel, — mondta Jóséh — álomban történt ez mivelünk, s nem tehetünk mi erről.”

Különös újraélése ez Azarel Gyurka történetének. Megfordítása a történeti valóságnak, valami mélyebb hitelesség ez, sokszor fel-felbukkanó motívum Mikáél történetében. Ezért is érdemes alaposabban megvizsgálnunk. Jeremia nagyapó magának követeli fia egyik fiúgyermekét. A kétségbeesett anya fél újabb gyermeket szülni, s nem tudja, meghalt fiában ne Isten akaratának jelét lássa-e? A gyermek pedig, aki végül mégis nagyapjához kerül, fél nagyapjától, s fél a nagyapa zord, magányos világától is. Hogy mennyire szerette mégis, mennyire hozzátartozott, ezt csak halála után tudja meg. Pap Károly életének alighanem nagyatya a legjelentősebb alakja: a későn eszmélt szeretet, a „ha így lett volna” vágya támad fel Mikáél gyermekkori áldozatának, önfeláldozó szeretetének képében.

Utaltunk már a „Megszabadítottál a haláltól” zárt kompozíciójára: a bevezető prelúdium utáni első, valóságos Mikáél-novella, s az utolsó, ugyanazon lelki aktus két síkon történő megismétlődése: a nagyapa helyébe ott Abimél pap alakja lép, feltevésünk szerint a zsidóság szimbóluma. A két történet, nyilvánvalóan szándékos egyezése miatt, magyarázza is egymást: a nagyapa szubjektíven igen közelálló alakja érzelmi közelségbe hozza a zsidóság egészét, s Abimél szimbólikus alakja sejtelmes jelentőségűvé növeli a nagyapa alakját.

A gyermek Mikáél nagyapja életéért önmagát ajánlja fel a Szétszóró Szélnek — milyen ijesztő kép ez, a jeruzsálemi őshaza közösségébe vágyó nagyapa mellett — s végülis a megtisztító víz ringatásában találja meg nagyapja számára a megnyugvást. Az első keresztség primitív képe ez (s még egy utalás János és Jézus születésének egységére). Ahel nagyapából a víz kiringatja a sarrat, a keserűséget — ez a megtisztulás azonban már csak a halálba tudja elvezetni. Mikáél nem halhat meg helyette — az ő áldozata nem az élet feláldozása. „— Sokkal keservesebb vár reád!” — mondja majd Abimél, az utolsó történetben, megismételve az áldozati drámát, Mikáél áldozatát, itt az egyetlenért, nagyapjáért, ott a nyomorultak megalázott seregéért. Mikáél nem halhat meg, mert küldetése önmaga sorsából mindig az emberek közösségébe vonja:

„— Ne, ne tarts vissza engem az emberektől, te nagyságos, te irgalmas! Inkább mutass nekem utat közéjük! Hogy bélyegesen is elmehessek köztük! Ó, hidd el, nem lehet más örömöm, életem ezen a földön, mint köztük élni, velők lenni, mindig csak köztük, mindig csak velük!”

Ez az emberek közé kívánczoló vágy, a túlszorduló szeretet és szánalom Mikáél lelkének leglényegesebb vonásai. Története során mindenüvé ez a kettő: áldozatos szeretete és végtelen szánalma vezet. A szánalom, amely a jelképes tánc önkivületében megváltja a szenvedő Elult sebei poklából, s a szeretet, mely Tekijáhu nyomába vezet, egészen Libbánia égésének megrázó erejű megtisztulásáig.

Ez a két érzés, a maga földöntúli áldozatosságában előnti Mikáél szívét. Nem látunk mást, csak ennek a kettős tűznek káprázatát: fényében elmosódik Mikáél emberi arca; gyermekes és megszállott pillantása valami édes fájdalom-ban oldódik fel. Oly kevéssé plasztikus, oly nehéz lenne megrajzolni sejtelmesen változó arcát; nem tudjuk elképzelni, de meg kell szeretnünk. Egyszerre él a képzetel idegenségében, s a legendák közelségében.

Alakjának társadalmi, történeti aktualitását, mintegy kiegészítésként mindig egy második személy hordozza: ahogyan a születés kettős képen vetődött elénk, úgy a mikáéli út mindig két lélek feszültségében világosodik meg. Ez a második alak Mikáél líraibb, önvallomásként ható képe mellett valamilyen képpen mindig a nagyapa vonásait hordozza. A nagyapa halála után, Tekijáhu jelenik meg, hogy útjára vezesse Mikáélt:

„— Eppen olyan vagy, mint a nagyapám.”

Tekijáhu a füléhez hajolt, s úgy súgta:

— No, ha olyan vagyok, az is vagyok — és titokzatos, jóságos ravasz-sággal nevetett hozzá.”

Ki ez a Tekijáhu? A zsidó hagyományban ma is elevenen él a koldus-gúnyába öltöző Élijáhu próféta legendája. A prófétáé, akiről sohasem lehet tudni, hogy melyik pillanatban, milyen nyomorúságos alakban jelenik meg, s akiért minden koldúst körüleng valami vallásos titokzatosság. Az öreg zsidó koldús alakja Pap Károlyt is foglalkoztatta, róla szól, többek között egyik leg-szebb novellája is. A novella Azarel gyermek-történeteinek láncába tartozik. A gőgös és önző Azarel Gyurkát szülei Schreinek, az öreg galíciai zsidóknak „igérik”, hogy alázatra és irgalomra tanítsák. Könyörgésére, fogadkozásaira aztán „egy év haladékat kap”.

„Az egy évből több is lett. S az évek, ahogy növekedtek, megtorolták hitetlenségemet. — Két szememmel kellett látnom köröskörül mindazt, amiben nem hittem. Túlságosan is kellett hinnem. S az évekkel együtt Schrei alakja megnőtt, az egész világban úgy jár a zsidóság, mint ahogy akkor Schreit láttam: búskomoran, mások bűnétől szennyesen, sírástól vörös szemmel. Ő, a Schrei megkönyörült rajtam, de vajon mikor könyörül meg Isten a zsidóságon?”

Ahogy Schrei a zsidóság szimbólumává mélyült, úgy lesz Tekijáhu is lassanként több, mint egy különös bölcs, szegény kalásztépő, a kapocs lesz, mely Mikáélt népéhez, s a való világhoz köti. Nem csak azért, mert ő az, aki országa dombjain végigvezeti Mikáélt; ő az, aki valóságos társadalmi háttérrel épít mögé; történetében realizálódik szegények és gazdagok megoldhatatlan el-lentéte. Mikáél táncában még átvette és meggyógyította a gazdag Elul szenvedéseit, Tekijáhu gyermekkorának története kitörölhetetlen szenvedés forrása. A gazdag és bűnös Libbánia bűnhődését csak a tűzvész égig lobogó lángjai hozhatják meg, megtisztulásához a bor ömlő patakjai kelleneek, — milyen groteszk és fenséges képe az a templomi kiüzetésnek! Tekijáhu vezeti el Mikáélt Libbániáig, és hagyja itt magára, amikor küldetése befejeztével Mikáélt indítja el elhivatottsága útján.

Ahel nagyapa után meghal Tekijáhu, valamiképpen Mikáél által megnyu-godva, és meghal majd Abimél, a pap, aki újra atyja lesz Mikáélnak, lélek szerinti atyja. A történet egyik csúcsa Abimél és Mikáél atya-fiúságának vi-szonya. Az idős és lelkében megrokkant, gyász és bűn terhei alatt roskadozó pap Mikáélben új gyermeket, új, mélyebb kapcsolatot talál:

„Az orca, a tekintet, a test, a feledékenység, az éocaka varázslatának útján vezette őt Adonáj idáig, ahol megösmerte az ő új fiát! Mert az ő új fia mostan ez a fiú. Lélek szerint, igaz fia.

Már nem hallgatózott, s lehunyta szemét a meghatottságtól. Óh mily kü-lönösek Adonáj útjai!

Ünnepélyesség költözött szívébe. Mintha Adonáj lehellete áradna körüle. Ezt az érzést akkor érezte utoljára, mikor első ízben áldozott zsenge barmot Jeruzsálemben fia születéséért. Akkor és most: régi gyászos papsága, atyasága helyébe most új, szebb papságot adott neki Adonáj.”

Abimél itt már félreismerhetetlenül a zsidóság szimbólumává magasodik. Áhel, Tekijáhu, Abimél lelke, ez a vándorló titkos értelmű lélek itt bomlik ki teljes világoosságában, a három lélek láncát, mint a főpapi méltóság szimbólumát adja át Abimél Mikáélnak.

Kettőjük viszonyának különös lírai szépségét Pap Károly vágyainak szimbolikája adja meg: a „ha így lett volna, ha fiunkká fogadtuk volna” vágya. Mikáélben Abimél új kapcsolatot ismer meg: a lélek szerinti összetartozás kapcsát: „Még ma hitet kell tennünk a mi szövetségünk mellett, s Adonáj nevében mondanunk kell: nemcsak a test, hanem a lélek is atyává és fiúvá tesz.”

Ez az új, lélek szerinti kapcsolat oldja fel Abimélt a törvény, a test bűnének rabságából. (Bűne halott fiának megcsókolása volt.) A bűntudat magányából ez vezetí újra templomi társai közé, — ez a felszabadulás adja vissza papi méltóságát, amelyet jelképes mozdulattal Mikáélnak ruház át.

— „Ó jaj! Megismertem az én lelkem fiát, és most meg kell hálnom” — mondja Abimél. Pap Károly szerint Krisztus megszületése a zsidóság történelmi szerepének megszűnését, történeti létének felbomlását jelenti. Így írja ezt „Zsidó sebek, és bűnök” című tanulmányában. Itt a novellában azonban még küldetés vár Mikáélnak. Mikáélnak, aki Abimél után egymagában képviseli az atyát és fiút, a zsidóságot és megtagadott Megváltóját.

Abimél halálakor Pap Károly két testben ábrázolt Krisztusi-lelke egyesül, hogy beteljesedjék a sors, a legnagyobb áldozat, a bűn áldozata. Ahogyan Krisztus magára vette a világ bűneit, úgy veszi magára azokat a zsidóság is, Pap Károly gyötrődő lelkiismeretében. Mikáél büntetése nem halál, nem is a testi megbélyegzés, sokkal rettenetesebb, lelki büntetés az övé: a kiátkozottak, az oltárrabló latrok keresztjének megácsolása. Mikáél lelke nem bírja el a bűn és kegyetlenség keresztjét. „Hogyan? Nagyobb a kínja, mint a latroknak?” — kérdik a hatalmasságok. S megteszi mégis, kinlódva, bukdácsolva a gerendák súlya alatt.

— „Nem, nem — nyögte Mikáél a gerendát cipelve, — nem a megvesszőzés miatt cselekszem ezt! Hanem csak azért, hogy legalább titeket, amíg csak tehetem, megóvjalak ettől a szennyességtől. — Mert ha majd én kerülök az ítélő elé, legalább mondhatom: Óh, Adonáj, minden ember fia közül én engedhettem legalább az erőszaknak, mert ács és ács fia voltam, mesterségem miatt hát én voltam a legközelebb az irgalmatlanság fáihoz. Óh bocsásd meg az embernek az ács kényszerűségét! Így fogok szólni én, ti azonban még ezt se mondhatnátok, ezért hát csak hagyjatok egyedül vétkezni engem.”

Talán senki sem volt még, aki a zsidóság tragikumát, a megváltatlan bűnök kétségbeesését ilyen existenciális mélységben élte át, mint Pap Károly. A Megváltó Krisztust el kellett taszítania, azt a Krisztusarcot kereste hát, amelyik az ő népéhez is szólhatott. Arról a Krisztusról írt, akinek sorsában a zsidóság sorsát érezte megvalósulni, arról, aki számára a zsidóságot szimbolizálta.

Három út áll a zsidó lélek előtt: a megtérése: Werfelé, — a megsemmisülése: Kafkáké, — és Pap Károlyé: az áldozat. Magányos és szenvedésteli út ez: ezt járta meggyőződése, és kétségbeesése keresztjei alatt ő maga is. 1944 nyarán munkaszolgálatosként deportálták. Keresztury Dezső szerint társai felismerték és meg akarták szöktetni. Nem akart menekülni — vajon miért kereste a még több szenvedést, egészen a halálig? A feleségéhez írt utolsó levelében is Krisztus-regényéről szól. Talán úgy érezte, még mindig nem szenvedett eleget ahhoz, hogy megírhasssa? Vagy nem akarta elhagyni társait?

1945. január 30-án meg élt. Azután ő is feláldoztatott.